

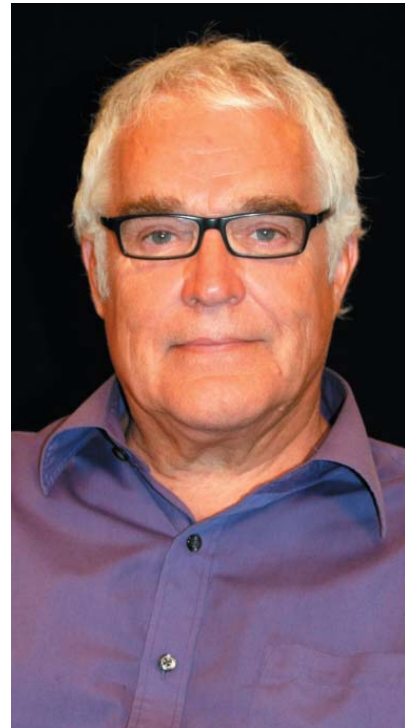

KARHUPROFESSORIN JÄÄHYVÄISET YLIOPISTOLLE HAASTATTELUSSA JUHA PENTIKÄINEN

Marjo Kovanen

Yksi aikakausi päättyi tämän vuoden maaliskuussa, kun Helsingin yliopiston uskontotieteen laitoksen ensimmäinen ja pitkäaikaisin professori Juha Yrjänä Pentikäinen (synt. 26.2.1940 Rantsilassa) jäi virastaan eläkkeelle.

Pohjois-Pohjanmaalla syntyneen Juha Pentikäisen isä oli kirkkoherra. Lapsuutensa ja nuoruutensa Pentikäinen vietti Haapajärven pappilassa. Yliopistouransa lisäksi tämä seitsemän lapsen isä on toiminut myös politiikan parissa. Kunnallispolitiikassa vaikuttamisen lisäksi hän on kunnostautunut Keskustan varapuheenjohtajana 1980-luvulla. Juha Pentikäinen seurasi edeltäjiensä Kaarle Krohnin, Uno Harvan ja Martti Haavion jalanjalkia kansanuskon tutkijaksi. Hänen tieteellisen tuotantonsa merkittävimpiin tutkimuksiin kuuluvat väitöskirjan *The Nordic Dead Child Tradition* (1968) lisäksi *Marina Takalon uskonto* (1971) sekä suomalaista kuolemakulttuuria luodannut *Suomalaisen lähti* (1990). Tärkeitä teoksia hänen urallaan ovat olleet myös *Kalevalan mytologia* (1987), *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia* (1995) ja *Samaanit. Pohjoisten kansojen elämäntaistelu*. (1998).

Kuva Vesa Tuisku

Tapasin juuri Turkista palanneen professorin Helsingin Katajanokalla. Eläkkeelle jääminen ei ole suinkaan merkinnyt tuotteliaan tutkijan jäämistä laakereilleen lepäämään, eikä Turkin matkakaan mikään lomareissu ollut, siellä hän nimittäin oli järjestämässä tulevaa sauna-näyttelyä. Tapaamisestamme Pentikäinen riensi suoraan Rovaniemen lentokoneeseen ja seuraavaksi olikin vuorossa Saksan matka – varsin kiireinen eläkeläinen siis.

JÄÄHYVÄISET ALMA MATERILLE

Helsingin yliopistossa järjestettiin 29.2.2008 jäähvyäisluento virkansa jättävälle professorille. Oppiaineen ensimmäinen *ordinarius* totesi täydelle salille jättävänsä *alma materinsa* liikuttuneena: ”Olen onnellinen siitä, että pitkä rupeama on tullut täytetyksi.” Tunnelmiaan eläkkeelle jäämisestään hän luonnehti haastattelun yhteydessä näin:

Koska olen voimissani, haluan hoitaa asioita, jotka ovat jääneet odottamaan rauhallisempia aikoja. Aikaa mieluisille asioille jää enemmän, kun en ole enää vastuussa yliopiston virasta ja sen mukanaan tuomista velvollisuuksista. Voin ottaa rennosti ja aikaa jää harrastuksille, kuten biibtämiselle ja uimiselle. Kaipaan rauhaa ja kiireettömämpää elämäntapaa. Olenkin päättänyt elää ajassa ja pyrin olemaan mahdollisimman vähän sidoksissa kelloon.

Kiireisen yliopistoelämän jälkeen rauhalliseen elämänrytmiin mieltynyttä akateemista eläkeläistä ei kuitenkaan toimettomuus uhkaa. Tällä hetkellä Pentikäisen päivät ja viikot täyttää hänelle läheinen projekti:

Bolognassa pidettävä etnografinen näyttely tarjoaa puuhaa. Ensimmäinen tehtävä on näyttelyn avaaminen. On hienoa, että näyttely on maailman vanhimmassa yliopistossa. Minun etnografinen kokoelmani on sijoitettu luonnontieteellisen kokoelman lomaan. On hyvin juhlallinen hetki tuoda shamaanit ja karhut tällaiseen museoon. On myös todella hienoa, että maailman vanhin ja maailman pohjoisin yliopisto tekevät tällaista yhteistyötä.

Näyttelyjen järjestäminen ja kokoaminen eivät toki ole Juha Pentikäiselle mitään uutta, vaan hän on ollut näyttelyprojekteissa mukana ennenkin. Monet varmasti muistavat neljä vuotta sitten Suomen kierroksensa aloittaneen *Karhun kannoilla* -näyttelyn, joka rakentui Juha Pentikäisen kokoelmille ja kenttätyökokemuksille Siperiassa. Näyttelynsä teemojen merkitystä Pentikäinen luonnehtii seuraavin sanoin:

Professori Ilkka Niiniluoto ehdotti Karhun kannoilla -näyttelyä Yliopiston museoon. Näyttelyn perusidea hahmottui seminaarimatkalla Key Westissä. Se oli hetkiä, jolloin olen kokenut olevani olennaisten asioiden ytimessä. Karhu tulee omassa elämässäni monta kertaa vastaan.

Pentikäisen saama karhuprofessorin lempinimi onkin hyvin perusteltu. Lapin yliopiston rehtorin Mauri Ylä-Kotolan sanoin: ”tuo Juha on sellainen joka katselee maailmaa karhun silmin.” Karhut työllistävät Pentikäistä myös eläkkeellä. Yksi eläkeajan suururakoista tulee olemaan karhuepoksen kokoaminen. Työllään hän haluaa osoittaa, ettei eepoksemme ole ainoastaan Lönnrotin ansiota. Ajatus eepoksesta syntyi Pohjois-Amerikan eteläkärjessä Key Westissä 2000-luvun alussa.

Sen jälkeen ajatus alkoi kytä ja olen vähitellen alkanut kokoilemaan aineistoa. Ympärillä on apuna noin puolen tusinan hengen vahvuinen työryhmä.

Tämän raadin kanssa Pentikäinen pohtii eepokseen liittyviä kysymyksiä ja mietti ratkaisuja. Tässäkin tapauksessa tutkimus on pitkälle ryhmätyötä. Projektin aikatauluun Pentikäinen suhtautuu samalla kiireettömyydellä kuin muutenkin eläkepäiviensä viettoon.

Pentikäinen kertoo kulkeneensa karhun kannoilla lapsesta saakka. Selvänä on säilynyt muisto lapsuudenmaisemien karhunkallohongasta: ”Tämä karhuteema on aika mielenkiintoinen asia, koen että palaan juurilleni.” Rantsilassa vuonna 1940 syntyneelle Pentikäiselle lapsuuden kokemukset ja muistot ovatkin viitoittaneet tutkijan uran reittejä:

Muistan asioita kaksivuotiaasta saakka, minulla on selvä muistikuva sodasta palanneesta isästä ja hänen saappaistaan. Muistan myös pappina toimineen isäni työtehtävät, kuolinviestien viennit ja lukemattomat hautaan siunaamiset.

Myös karhunkallopetäjä on jäänyt lapsuudesta vahvasti mieleen. Pentikäisen tutkimusaiheet ja kiinnostuksen kohteet siis pitkälti kumpuavat lapsuuden kokemuksista:

Huomaan palanneeni jatkuvasti näihin aiheisiin. Tutkimuksen kohteet tulevat paljolti lapsuudesta. Yksi on kuolema, toinen karhu. Kontio tulee minua jatkuvasti vastaan.

ELÄMÄ ON LÖYTÖRETKI

Yhtenä *Karhun kannoilla* -näyttelyn punaisena lankana kulkee kertomus kenttätöistä: Millainen on kenttätöprosessi? Mitä tutkija kokee ollessaan karhun kannoilla? Miten hän tuottaa aineistosta tieteellistä tutkimusta? Juuri kenttätö onkin Pentikäisen tutkimuksissa määräävä piirre ja tärkeä – ellei tärkein – osa tutkimusprosessia. Hänen tyttärensä Katja Hyry toteaa Juha Pentikäisen 60-vuotisjuhlakirjassa *Ethnography is a Heavy Rite*, että työ on kuulunut itsestään selvästi kaikkeen hänen isänsä olemiseen (Hyry 2000, 19). Harrastuksesta tuli Pentikäiselle työ, ja työkseen hän on saanut tehdä sitä mitä on halunnut:

Olennaista tutkijanidentiteetissäni on, että haluan mennä tutkimustyössä paikan päälle, ihmisten luo. Loputon uteliaisuus ja uuden etsintä leimaavat tutkimustyötäni, voisi sanoa että elämä on löytöretki. Etnografinen uteliaisuus on määrittänyt uraani, koen että olen ollut kentällä koko ikäni, lapsesta saakka.

Lapsesta asti harrastamaansa kiertelyä ja ihmisiin tutustumista hän kutsuu ”Pirttiakatemiksi”, jonka kautta kenttätöistä on tullut elämäntapa ja elämänmittainen matka, josta on lopulta tullut koko Pentikäisen perheen jaettu kokemus.

Helsingin yliopiston professoriksi Pentikäinen tuli vuonna 1972 Yhdysvalloista, jossa hän on ollut vierailevana professorina kuudessa eri yliopistossa. Hän viihtyi uuden maailman akateemisissa piireissä hyvin, ja tärkeimmät yhteydet ovat säilyneet näihin päiviin. Yhdysvaltoihin suuntautuvasta yhteistyöstä huolimatta kansainvälisten yhteyksien pääsuunta on nykyään muualla:

Tällä hetkellä keskeisimmät kansainväliset yhteyteni ovat Italiaan, Ranskaan ja Venäjään, tietysti myös Japaniin ja Kiinaan. Yksi intresseistäni on suomalaisuuden pohdinta, se on paljolti peräisin ulkomailla olemisesta ja ulkomaisista kontakteista.

Yksi rikkaus matkustelussa ja tieteenalojen välillä olemisessa, on että on tavannut hyvin erilaisia tutkijoita muun muassa Margaret Meadin, Mircea Eliaden, Kurt Ranken ja Archer Taylorin. Elämässä on tärkeitä pitkäaikaiset ystäväyhteydet, näiden ihmisten kohtaaminen on ollut suuri onni ja ilo. Yksi haaveeni on, että alkaisin käsitellä joitakin näistä tarinoista, muistella kohtauksia näiden ihanien ihmisten kanssa.

Todellisia kulttuurintutkimuksen suuruuksia tavannut ja tuntenut Pentikäinen nostaa joukosta yhden legendan ylitse muiden:

Uskontotieteellisesti suuntautunut Martti Haavio on ollut suurin innoittajani. Tunsin hänet kymmenen vuotta aika läheisestikin, hän merkitsi minulle valtavan paljon. Ensimmäisen kerran vierailin Haavion kodissa fuksinvuonna. Martti Haavio itse asiassa neuvoi, että orientoituisin tieteelliselle uralle armeijasta palattuani.

Akateemisen aherruksensa Pentikäinen aloitti Helsingin yliopiston kansatieteen ja kansanrunouden peruskursseilla, luennoilla ja seminaareissa:

Kansanrunodontutkimukseen kuului siihen aikaan harjoitustyö approbaturia varten, jonka aiheena olivat eroottiset arvoitukset. Nauratti niitä lukiessa ja kirjoittaessa.

Myös Matti Kuusella on merkittävä sija Juha Pentikäisen tutkijan uran alkuvaiheessa. Hänen kauttaan nuori opiskelija sai muun muassa tulkin ja valokuvaajan tehtäviä:

Tieteen kieli oli tuolloin saksa, siksi oppaaksi tarvittiin englantia opiskeleva poika. Matti Kuusi pyysikin sitten minua oppaaksi Archer Taylorin suomenvierailulle kysyen ”Kiinnostaako tämä herra ylioppilasta?” Kiersin kahden viikon aikana kaikki Helsingin folkloristi- ja kansatieteilijäkodit. Tästä tuli tapa. Aina kun tuli joku kansainvälinen vierailija, esimerkiksi Linda Dégh, pääsin oppaaksi. Myös perheiden tunteminen henkilökohtaisesti oli tärkeää. Tunsin esimerkiksi Kuusen perheen ja hyvin Haavion perheen.

Graduvaiheessa Kuusen kanssa saman kadun varrella asunut Pentikäinen käveli monta kertaa Hietaniemen hautausmaan ympäri professorin kanssa:

Jokaisella kierroksella oli aina jokin maestron valitsema teema. Kerran puhuimme epiikasta, sen vanhimmista kerrostumista. Kuusi epäili niiden olevan shamanistisia. Muistan aina kun hän sanoi: ”Ne kuullaksesi sinun on mentävä Siperian shamaanien nuotiotulille.”

KOHTALON NAINEN

Vuonna 1971 julkaistu *Marina Takalon uskonto* on klassikko, jota voisi pitää kään- teentekevänä tutkimuksena folkloristikassa. Se avasi tutkimukseen yhden ihmisen tutkimuksen väylän. Myös Juha Pentikäisen elämälle ja uralle tällä tutkimuksella ja sen kohteena olevalla karjalaisnaisella on ollut valtava merkitys: ”Marina Takalosta tuli minun kohtaloni nainen.”

Pentikäinen kokee onnenpotkuksi sen, että aikoinaan ylipäätään sai tutki- mukselle valtakirjan:

Yhden ihmisen tutkimusta ei pidetty folkloristisena ongelmana. Myös vertailevan aineiston puuttuminen aiheutti ongelmia hyväksyttävyyden suhteen. Tutkimus siirtyi ja siirtyi. Olen onnellinen, että tein kenttätyötä kuusi vuotta ilman tutkimussuunni- telmaa. Tutkimussuunnitelman tein vasta 1966. Takalo tuli luokseni Turkuun ja tein tavallaan koko työn uudestaan. Olin tutkijan lisäksi ikään kuin ystävä, kuulija ja kuuntelija. Verrattain pian minulle habmottui, mitä muisti ja maisemamuisti ovat. ”Oral memory” -käsite sai konkreettisen ilmiänsä. Englanninkielisen version jälkeen homma jatkui 70-luvulla.

Jouduin heti tilille nimen uskonnosta: ”Eihän se mikään uskonto ole, sehän on pakanuus.” Minua ei kiinnostanut uskonto dogmaattisena vaan ihmisen sisäisenä mielenmaisemana. Olen tyytyväinen, etten vaihtanut nimeä neuvoista huolimatta. Uskonto on uskonto pienellä u:lla, on tärkeää että termi löytyy ihmisen puheesta eikä tieteellisestä liturgiasta. Pitkä työskentely Marina Takalon kanssa opetti minulle, mitä uskonto on ja miten uskontoa käsitellään. Malli habmottui 1970-luvun alussa. Loimme kaksi linjaa: historiallisen ja lingvistikis-fenomenologisen linjan. Mukana oli vahvasti myös yliläitöksinen kenttätutkimuksen näkökulma. 10 vuoden aika fuksi- pojasta Takalon haudalle... Sinä aikana minun elämäntehtäväni habmottui. Pitkän työn kokemuksen kautta kenttätyöstä on tullut periaate, joka määrittää lähes kaikkia töitäni.

Marina Takaloa muistetaan erityisesti vuonna 2010 hänen juhlavuotenaan. Osana juh- lavuoden tapahtumia järjestetään *Vienan tie* -seminaari sekä näyttely Kuusamotalossa. Juhlavuoden kohokokhdaksi nousee varmasti Helsingissä esitettävä Takalo-ooppera.

Olen kokoamassa näyttelyä, ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisee Marina Takalon uskonnosta uuden laitoksen, joka ilmestyy myös englanniksi sekä ilmeisesti myös ranskaksi. Aion kuunnella kaikki nauhat vielä kertaalleen uudestaan.

Marina Takalo ei ole ollut Juha Pentikäiselle kuitenkaan pelkkä tutkimuskohde vaan myös läheinen ystävä.

Meistä tuli ystävät, Takaloiden perheystävät. Siitä on tullut elämänikäinen ystävyys, saan huomautuksen, jos en jokaiselta ulkomaanmatkalta lähetä korttia tai obi mennessä käy kylässä. Toki haluankin käydä. Yhteydenpito on luonnollista, Marina Takalo on meidän perheessämme tärkeä, hänen asuikin meillä. Olin myös laskemassa seppelettä Marinan haudalle vuonna 1970.

Hänen kauttaan opin läbestymään suullisen muistitiedon problematiikkaa ja kysymystä siitä, mitä kuolema ja kohtalo ovat.

AKATEEMISET MUUTOKSEN TUULET PUHALTAVAT

Juha Pentikäinen oli jo nuorena opiskelijana Helsingissä monessa mukana, lukuisia ylioppilaskorporaatioita myöten. Tohtoriksi hän väitteli vuonna 1968, Ilmar Talven toimiessa kustoksena. Varsinaisen akateemisen uransa hän aloitti Turusta Lauri Hongon assistenttina.

Akateemisessa ilmapiirissä hän näkee joitakin muutoksia tapahtuneen vuosien myötä. Hieman haikeana hän muistelee aikanaan hyvinkin vilkasta tieteidenvälisyyttä ja harmittelee kansallisten tieteiden läheisen yhteyden haihtumista.

Castrenianum yliopiston yläkerrassa oli sellainen pyhättö, jossa oli kansallisia tieteitä rivissä. Kaikki sanakirjat ja toimitukset olivat siellä, siellä olivat myös Haavio, Vilkuna ja muut. Kaikki ne tieteenalat, jotka jatkoivat Castrénin perintöä, olivat saman käytävän varrella.

Opiskelijanuorukainen jäi Helsingin opintojensa pariin juuri tuon Castrénin henkistä perintöä hehkuvan ilmapiirin innoittamana, vaikka hänellä ei kovin selkeää päämäärää valmistumisen suhteen ollutkaan. Yksi konkreettinen ero Pentikäisen opiskeluaikojen ja nykyisen yliopistomaailman välillä on teitittelyperinteen katoaminen:

Matti Kuusikin teki sinunkaupat vasta kandintutkinnon jälkeen, naisopiskelijoita hän sinutteli vasta maistereina. Minua pabeksuttiin, kun sinuttelin naisoppilaita.

Kuusikymmenluvun kansanrunouden tutkimus poikkesi aika lailla nykypäivän folkloristiikasta. Arkistovetoinen tutkimus vieroksui kenttätutkimusta ja piti tiukasti kiinni omasta reviiiristään.

Siihen aikaan folkloristiikka oli genreorientoitunutta. Kenttätutkimuksesta alettiin puhua yleisesti vasta 1965 Vöyrin pohjoismaisessa kenttätutkimuseminaarissa. Olimme nuoria vihaisia miehiä, meitä ärsytti perinnäisyys ja tieteiden väliset tiukat rajat. Kansatieteessä hallitsi esinetutkimus, folkloristikassa genretutkimus ja niin edelleen. Minua kiinnosti kentälle lähtiessäni ihminen, se oli kimmoke kenttätutkimukseen. Minua ärsytti tiukka genreluokittelu. Koin kiusalliseksi tehdä tiukkaa genretutkimusta. Ei ihmisellä ole genrejä, ne eivät vastaa ihmisen ajattelua. Tyyliopuhtaiden genrejen etsintä ei minua kiinnostanut.

Tieteenalan taantumuksellisuudesta huolimatta Pentikäinen sai innoitusta ja tukea valitsemalleen tielle ja löysi kenttätutkimuksen omaksi menetelmäkseen:

Kun tulin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistolle amanuenssiksi vuonna 1961, arkiston johtaja Lauri Simonsuuri toi valittavaksi laatikoita, joista valitsin kansanuskon, koska se oli mielestäni kaikkein vähiten tutkittu. Simonsuuri oli minulle hyvin läheinen ihminen, kuten oli Jouko Hautalakin. Silloin, kun tulin Helsinkiin, puhuttiin kansanperinteen keruusta, keruutyöstä. Ensimmäisenä fiksivuonna en saanut kenttätutkimukseen apurabaa, koska minulla ei ollut kokemusta. Sain kuitenkin nauvoja ja magnetofonin. ”Herra ylioppilas, tässä on kaksi laatikkoa, mutta säästäkää nauvoja.” Nauhoista oli tarkoitus tehdä esityksiä ja muuta sellaista. Niitä tehtiin tuotantoa varten ja kaikki ”ylimääräinen” leikattiin pois. Mutta minä pystyin pelastamaan nauhat johtuen siitä, että olin töissä kansanrunousarkistossa.

Uskoa tieteenalojemme tulevaisuuteen Pentikäiseltä löytyy viimeaikojen huolestuttavasta kehityksestä huolimatta:

En usko, että huonosti käy, kyllä me tarvitsemme suomalaisen perinteen tuntemusta, joka vain meillä on. Painoarvo oman perinteen ja kulttuurin tuntemisella on EU:ssa suuri. Vähemmistöjen ja kansallisen identiteetin tutkimus todennäköisesti vain kasvattaa merkitystään. Kannattaisi pitää huolta oman vahvan perinteen ja tutkimusperinteen, juuri meidän identiteettimme ja historiamme tutkimuksesta. Tällä tulisi olla tutkimuksessa suuri painoarvo. Tutkimuksen ytimen ei pitäisi olla muodikkaan suuntauksen varassa, jolloin se voi jo kymmenen vuoden kuluttua olla arvoton. Perustuminen vahvaan aineistoon antaa tutkimukselle sen pysyvän arvon.

Näiden evästysten lisäksi eläkkeelle jäävä professori neuvoo tieteenaloja oppimaan toisiltaan ja muistamaan M. A. Castrénin perinnön.

Juha Pentikäinen haluaa vielä tiedottaa kaikille Elolrelaisille tärkeästä tapahtumasta Cambridgen yliopistossa vuonna 2011. Kyseessä on juhlaseminaari, jonka yhteydessä järjestetään yhteistä pohjoista perinnettä korostava *Under the Great Bear*-tapahtuma. Kyseessä on brittiläisen antropologian ja suomalaisen pohjoisen etnografian

100-vuotiskohtaamisen juhlaseminaari. Vuonna 1911 Kai Donner aloitti opintonsa ennen kuin lähti Siperiaan Sir James Frazerin fonografin kanssa.

Kansallista kulttuuria vaaliva ja kansainvälistä yhteistyötä korostava Pentikäinen huomauttaa:

Tämä merkittävä tilaisuus olisi erittäin tärkeää tiedostaa Suomessa, se on loistava tilaisuus keskustella kansainvälisellä areenalla.

KIRJALLISUUS

HYRY, KATJA 2000. "Luonnos tutkijan kuvaksi." – Holm, Nils G. (toim.), *Ethnography is a heavy rite. Studies of comparative religion in honour of Juba Pentikäinen*. Åbo: Åbo Akademi.

Filosofian maisteri Marjo Kovanen on jatko-opiskelija Jyväskylän yliopistossa